

Artikelen

Veel Kwartelkoningen *Crex crex* in Groningen in 1998

Kees Koffijberg

Nog niet zo heel lang geleden leek de Kwartelkoning in Nederland veroordeeld tot een kwijnend bestaan. In de bekende broedgebieden, waaronder het bolwerk in het Oldambt in Oost-Groningen, nam het broedbestand in 1996 af tot een dieptepunt van 40-60 roepende mannetjes (van Dijk *et al.* 1998, Koffijberg 1999). Niet voor niets staat de soort prominent op de nationale Rode Lijst en op de lijst van op wereldschaal bedreigde soorten. In 1997 verschenen de eerste tekenen van een opleving. In de kerngebieden in het Oldambt en in de uiterwaarden van de grote rivieren werden meer dan 150 territoria vastgesteld (Erhart & Bekhuis 1998, Koffijberg *et al.* 1998). En daar bleef het niet bij. Tal van plaatsen waar de soort uitgestorven werd gewaand meldden eveneens een opvallende influx. Zo werden alleen al in Drenthe 31 territoria vastgesteld (van Dijk 1998), vaak op plaatsen waar ze al meer dan tien jaar niet meer waren gehoord. Landelijk gezien werden 250 territoria vastgesteld (van Dijk *et al.* 1999): een verviervoudiging van de populatie ten opzichte van voorgaande jaren. Deze influx vormde de opmaat voor nog grotere aantallen in 1998. 'De Kwartelkoning laat weer van zich horen' en 'Kwartelkoning rukt op in Groningen, tot in de stad toe' viel in landelijke en regionale media te lezen. Hoeveel Kwartelkoningen werden gehoord, en op welke plaatsen, wordt in dit artikel uit de doeken gedaan. Daarnaast wordt ingegaan op enkele beheersaspecten die de vestiging en het broedsucces van Kwartelkoningen kunnen bevorderen.

Methode en materiaal

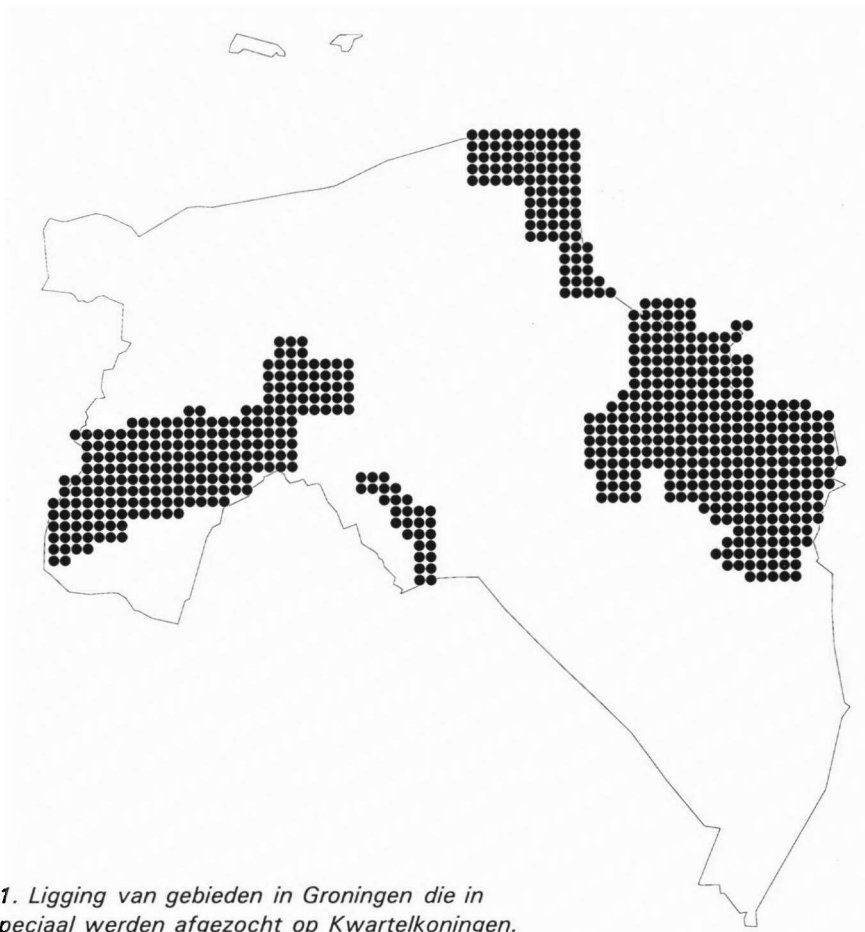
Dit artikel kwam tot stand door het samenvoegen van een groot aantal broedvogelkarteringen en losse waarnemingen. In de eerste plaats werd geput uit de gegevens van de Kwartelkoning-inventarisaties in het Oldambt. In deze regio wordt na een aantal incidentele tellingen in de jaren zeventig, sinds 1984 jaarlijks per fiets een 24.000-30.000 ha groot gebied in juni en juli op Kwartelkoningen geïnventariseerd (Voslamber 1989, Koffijberg *et al.* 1998). Daarnaast werden veel gegevens ontleend aan een inventarisatie van alle natte weidevogelreinen van Staatsbosbeheer in het Zuidelijk Westerkwartier (Helmig 1999) en ondernam Kees van Scharenburg een aantal nachtelijke fietsrondes in de laatste week van juni in het Zuidelijk Westerkwartier, het Reitdiepdal tot Garnwerd en de Onner- en Oostpolder. Aanvullende gegevens waren afkomstig van de broedvogelplots van het akkervogelmeetnet (o.a. van Scharenburg

et al. 1990) en van inventarisaties voor de nieuwe broedvogelatlas. Losse meldingen, deels naar aanleiding van oproepen in de *Grauwe Gors* en *SOVON-Nieuws*, completeerden het beeld. Figuur 1 geeft de gebieden weer die in 1998 speciaal op Kwartelkoningen werden afgezocht.

Resultaten

Aantallen en verspreiding

In totaal werden in de provincie 217 Kwartelkoningen vastgesteld. Hiervan zaten er 156 (72%) in het Oldambt. Een dergelijk aantal was daar sinds de start van de jaarlijkse inventarisaties in 1984 en 1985 niet meer gehoord (zie voor aantalsverloop Koffijberg *et al.* 1998). De verspreiding vertoonde de karakteristieken van goede jaren, met zowel grote aantallen in de kern van het gebied -de polders tussen Nieuwolda en Oostwold- als in de randgebieden tussen bijvoorbeeld Nieuwolda en Delfzijl en in de omgeving van Wol-

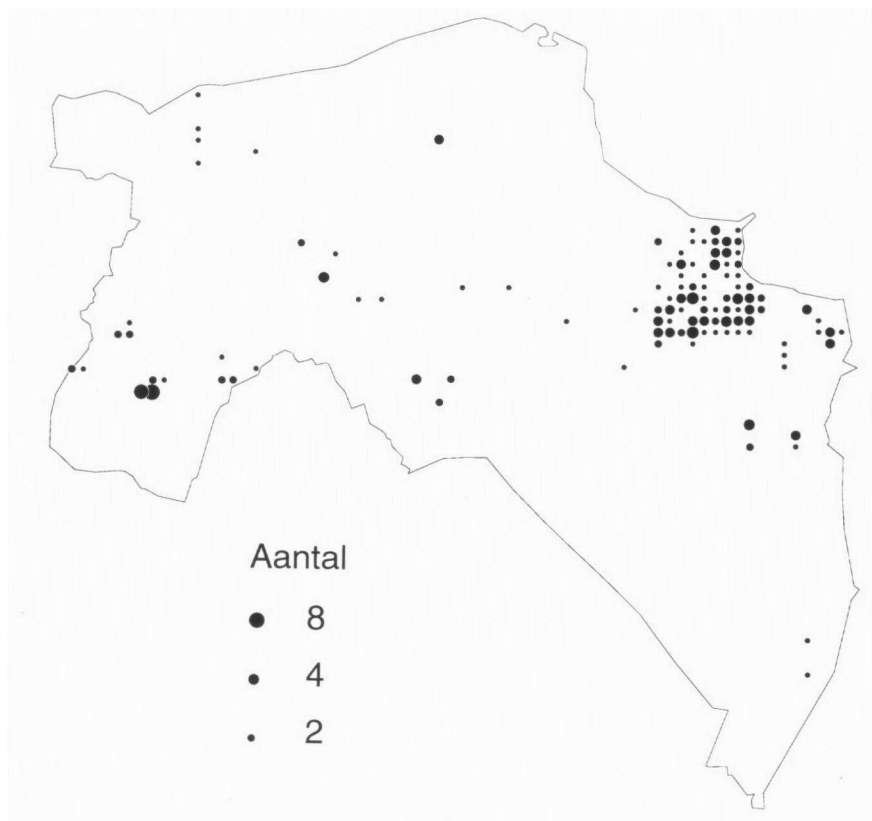

Figuur 1. Ligging van gebieden in Groningen die in 1998 speciaal werden afgezocht op Kwartelkoningen.

dendorp (figuur 2). Op diverse locaties werden vier of vijf roepende mannetjes per kilometerhok gehoord en één enkele inventarisatieronde leverde zelfs 53 vogels op (19/20 juni). In tegenstelling tot voorgaande jaren bleven hoge dichtheden niet beperkt tot het Oldambt. Vooral in een aantal gebieden in het Zuidelijk Westerkwartier werden opmerkelijke aantallen gevonden, waaronder 18 in een 400 ha groot gebied in de Polder Oude Riet en de Werpolder bij Boerakker. Ook andere gebieden in het ZWK bleken erg in trek. Zo verschenen Kwartelkoningen bij het Leekstermeer, in de polder Kale Weg (Kornhorn), in De Drie Polders (Pasop), en in de omgeving van Grootegast; deels gebieden waar de soort ook in de jaren zeventig en tachtig wel is vastgesteld (Boekema et al. 1983). Voor het hele ZWK ging het in totaal

om 32 territoria. Buiten het Oldambt en het ZWK waren de waarnemingen dunner gezaaid en verspreid over de provincie. Een kleine concentratie werd alleen nog gevonden in het Reitdiepdal tussen Paddepoel en Garnwerd (6 territoria).

Figuur 2 geeft een overzicht van alle plaatsen waar in 1998 Kwartelkoningen werden gehoord. Deze situatie moeten we zien als minimum. Hoewel vrijwel alle geschikte gebieden meerdere malen zijn afgezocht en waarnemers alert waren op mogelijke aanwezigheid van Kwartelkoningen, zullen ongetwijfeld hier en daar vogels zijn gemist. Zo ontbreekt bijvoorbeeld informatie uit het grootste deel van Noord-Groningen. Bovendien bedraagt de trefkans bij het inventariseren hooguit 50% (Hustings et al 1995, van Dijk 1998). Hoeveel Kwartelkoningen zijn

Figuur 2. Verspreiding van Kwartelkoningen in Groningen in 1998.

gemist valt moeilijk te zeggen. Vermoedelijk zal het totale aantal aanwezige roepende mannetjes niet meer dan 10% hoger liggen dan het vastgestelde aantal, wat neerkomt op zo'n 240 vogels.

Habitat

Hoewel Kwartelkoningen worden gerekend tot echte hooiland-vogels, staat de soort in Groningen te boek als uitgesproken akkervogel. Die status wordt geheel ontleend aan de grote aantallen die in het Oldambt voorkomen. Grootschalige percelen met hoog opgaande gewassen als luzerne en wintertarwe vormen er het voornaamste broedbiotoop (Voslamber 1989). Ook in 1998 werd een groot deel van de vogels in deze twee gewassen aangetroffen (resp. 68 en 22%, $n=150$). De resterende vogels zaten in zomergerst (4), koolzaad (3), cultuurgrasland (3), wintergerst (2), karwij (2), klaver (1) en bosaanplant (1).

Het aandeel in wintertarwe was in vergelijking met voorgaande jaren overigens nog nooit zo groot. Meestal wordt rond de 50% van alle vogels in dit gewas gevonden, wat op zich deels wordt verklaard doordat het verreweg het grootste deel (ongeveer 70%) van het bouwplan vormt. In dichtheden gerekend is wintertarwe dan ook veel minder vertegenwoordigd (0.6 territoria/100 ha), en zijn luzerne (3.5/100 ha), karwij (2.6/100 ha) en graszaad (2.4/100 ha) van groter belang (gegevens 1987-90, Koffijberg & Voslamber ongepubliceerd). Dat in gewassen als graszaad en karwij in 1998 nauwelijks of geen vogels werden gehoord heeft er alles mee te maken dat deze gewassen tegenwoordig vrijwel niet meer in het bouwplan voorkomen.

Buiten het Oldambt bleef het voorkomen in bouwland in 1998 beperkt tot zes gevallen,

voor zover bekend (vier) allemaal in winter-tarwe. De overige vogels bevonden zich voornamelijk in grasland (48, 22% van het totaal). Zonder uitzondering gaat het daarbij om 'natuurgrasland': grasland in beheer van organisaties als het Groninger Landschap (11 territoria), Staatsbosbeheer (31) of percelen met een of andere vorm van speciaal beheer (6). Vaak zijn dit graslanden die speciaal voor weidevogels worden beheerd. Dit type grasland is ook het enige dat bij aankomst van Kwartelkoningen, in de tweede helft van mei, nog niet is gemaaid. Bovendien hebben ze een meer gevarieerde vegetatie van diverse grassen en ruigtekruiden, waardoor ze meer dekking, broedgelegenheid en voedsel bieden. De overige vogels bevonden zich in ruigte en/of bosaanplant (4) en moerasvegetatie (1), eveneens van Staatsbosbeheer. De twee vogels die werden gehoord in de buitenwijken van Groningen zaten beide in tijdelijke ruderaal terreinen van de gemeente Groningen. Tabel 1 vat alle habitatgegevens samen.

Tabel 1. Habitatkeuze van Kwartelkoningen in Groningen in 1998 (n = 217).

habitat	aantal	%
bouwland (vnl. wintertarwe)	158	72.8
natuurlijk grasland	48	22.1
ruigte/bosaanplant	5	2.3
cultuurgrasland	3	1.4
ruderaal terrein	2	0.9
moeras	1	0.5

Discussie

De influx in 1998 nader bekeken

Op grond van het huidige aantal bekende waarnemingen (gegevens SOVON, zie Koffijberg & van Dijk 1998) gaat 1998 voor de Kwartelkoning in Nederland als absoluut topjaar in de boeken. Het aantal territoria (ongeveer 550) was sinds 1979 niet meer zo groot. Naast grote aantallen in Groningen (ongeveer 40% van de landelijke populatie), werden opmerkelijke aantallen vastgesteld in Drenthe (134, van Dijk 1998) en Overijssel (ongeveer 80, diverse waarnemers via G. Gerritsen mond. med.). In de uiterwaarden van Waal en Rijn werden eveneens tientallen vogels gehoord, maar vergeleken met bij-

voorbeeld 1997 ging het daar niet om buitengewoon grote concentraties. De grote aantallen in Noordoost-Nederland sloten aan bij opmerkelijke aantallen in Noord-Duitsland. Zo werden 60 vogels gevangen en geringd (!) langs de Weser bij Bremen, en werden 61 territoria vastgesteld langs de Eems tussen Leer en Papenburg (H. Krückenbergh mond. med.). In het Duitse deel van de Dollardpolders werden in tegenstelling tot 1997 (39 territoria) slechts enkele vogels (<10) gehoord.

Het is niet eenvoudig een sluitende verklaring te geven voor het 'plotseling' verschijnen van zulke grote aantallen Kwartelkoningen in Groningen en de rest van Nederland. Wat in ieder geval de situatie in Nederland bevordert zal hebben is de overvloedige regenval in juni. Veel beek- en rivierdalen boden daardoor een optimaal broedhabitat voor Kwartelkoningen en - nog belangrijker - waren gedurende lange tijd, tot ver in juli, niet bereikbaar voor tractoren en maaimachines. Deze situatie heeft mogelijk geleid tot het grote aantal vestigingen in bijvoorbeeld de weidevogelreservaten in het Zuidelijk Westerkwartier en in de beek- en rivierdalen in Drenthe, maar verklaart niet het grote aantal in de akkerbouwgebieden in het Oldambt (die gebieden zijn erg goed gedraineerd). Het lijkt er dus op dat er veel vogels van elders zijn uitgeweken. In dit beeld past ook de late aankomst in veel gebieden. In Drenthe bijvoorbeeld vonden de meeste vestigingen plaats tussen 10 en 19 juni (van Dijk 1998), zo'n 2-5 weken nadat de vogels worden geacht uit Afrika terug te keren (Cramp & Simmons 1980). De Kwartelkoning staat ook bekend als een erg mobiele soort die zich bij confrontatie met droogte, overstromingen en maaimachines snel en massaal kan verplaatsen naar elders. Hoewel er nog maar weinig terugmeldingen zijn die dit bevestigen, lijkt deze strategie voor een belangrijk deel van de populatie eerder regel dan uitzondering. Bovendien hebben de mannetjes de gewoonte na gepaard te hebben, zich uit de voeten te maken en elders een nieuw territorium te bezetten (Green et al. 1997). Er vindt dus veel uitwisseling plaats tussen gebieden en tussen landen, die in 1998 mogelijk zijn versterkt door andere omstandigheden. In verband met dit laatste zijn

meldingen over kleinere aantallen in Oost- en Zuid Duitsland (deels door droogte) en grote overstromingen in Wit-Rusland in het late voorjaar interessant. Vooral in Oost-Europa bevindt zich momenteel een enorm 'reservoir' aan Kwartelkoningen (schatting voor Wit-Rusland alleen al 26-30.000, Green et al. 1997), dat gevoed wordt door tijdelijk geschikte habitats in voormalige (en nu braakliggende) grootlandbouwbedrijven die na de omwenteling van het politieke systeem zijn ontstaan (N. Schäffer mond. med.). Die gebieden zouden dus als 'bron' kunnen fungeren voor de tot voor kort kwijnende populaties in veel West-Europese landen.

Broedsucces en maaibeheer

Er is in 1998 maar één directe waarneming in Groningen gedaan die succesvol broeden van Kwartelkoningen bewijst, namelijk jonge Kwartelkoningen die bij de oogst van een tarweperceel bij Leens uitweken voor de combine (H. Regge mond. med.) Dit soort waarnemingen zijn in het verleden ook wel bekend uit het Oldambt, en bewijzen dat Kwartelkoningen wel degelijk succesvol tot broeden komen in akkerbouwgebieden. Als we kijken naar de gewaskeuze van deze "akker-Kwartelkoningen", dan blijkt dat van de 150 vogels waarvan het gewas bekend is, er 112 (75%) in gewassen waren gevestigd die pas vanaf begin augustus worden geoogst (wintertarwe, winter- en zomergerst). Rekening houdend met het gebruikelijke broedproces van twee legfels (in mei/juni en juni/juli, Green et al. 1997), betekent dit dat deze vogels als ze nesten, eieren en jongen hebben gehad vrijwel hun hele broedcyclus ongestoord hebben kunnen volbrengen. De overige 25% bevond zich in gewassen die al in juni (luzerne) of begin juli (karwij en koolzaad) worden geoogst, en zijn vrijwel zeker voor een groot deel uitgemaaid. In de graslandgebieden ziet de situatie er minder rooskleurig uit. Veel van deze gebieden worden beheerd als weidevogelreservaat, wat inhoudt dat ze vaak op 15 juni worden gemaaid, precies in de periode dat Kwartelkoningen zich net vestigen. Dankzij de inzet van een aantal medewerkers van Staatsbosbeheer en voorlichting aan opzichters en terreinbeheerders kon in een aantal gevallen worden voorkomen dat percelen met Kwartelkoningen in juni werden gemaaid (maaien

werd uitgesteld tot 1 augustus of later). Op die manier werden in ieder geval 20 van de 32 vogels in het Zuidelijk Westerkwartier gespaard. Een vergelijkbare aanpak leidde in Drenthe eveneens tot goede resultaten (van Dijk 1998). Ook daar bevond een groot deel van de Kwartelkoningen (92%) zich in gebieden die werden beheerd door natuurbeschermingsorganisaties (in Groningen zat 88% van de grasland-vogels in terreinen van Staatsbosbeheer of Groninger Landschap). Afspraken met pachters blijken echter ook wel eens dusdanig hard dat die 15 juni voor een Kwartelkoning een letterlijke *deadline* wordt. Eigenlijk zou standaard in dergelijke pacht-overeenkomsten een clausule moeten worden opgenomen dat in geval van vestiging van Kwartelkoningen, de maaidatum naar 1 augustus of later opschuift. Niet alleen Kwartelkoningen, maar ook andere laat broedende soorten als Kwartel en Paapje zouden hiervan kunnen profiteren.

Tot slot

Inmiddels is ook het broedseizoen van 1999 achter de rug. De resultaten daarvan zijn nog niet volledig bekend, maar bevestigen wel dat de piek in 1998 buitengewoon groot is geweest. In het Oldambt werden ruim 50 territoria vastgesteld; daarbuiten, in o.a. Westervolde, het Reitdiepdal en in het Zuidelijk Westerkwartier werden nog eens zo'n 15 territoria gemeld. Nog steeds veel in vergelijking met de eerste helft van de jaren negentig, maar minder dan de helft van het aantal in 1998. Niettemin wijzen waarnemingen in het rivierengebied (waar vele tientallen vogels werden gemeld) er op dat de Nederlandse populatie als geheel weer enig herstel te zien geeft. Op termijn leidt dat wellicht ook tot structurele vestiging in veel Groningse gebieden, mits terreinomstandigheden en maaibeheer dat toelaten.

Dankwoord

Een groot aantal mensen droeg gegevens aan voor dit artikel: Harry Blijleven, Egbert Boekema, Peter de Boer, Sjoerd Boonstra, André Boven, Fred Bosman, Bert Corté (SBB), Jan van 't Hoff (Provincie Groningen), Ben Koks, Bart-Jan Prak, Henk Regge, Romke Kleefstra (SOVON), Jacq. Smit, Nico de Vries (SBB), Erik Visser en Anne Weese-

man. Een speciaal woord van dank aan Fred Helmig (SBB) en Kees van Scharenburg voor hun inspanningen in het Zuidelijk Westerkwartier en een aantal andere gebieden.

Literatuur

- Cramp S. & Simmons K.E.L. (red.) 1980. The Birds of the Western Palearctic, vol. II. Oxford University Press, Oxford.
- van Dijk A.J. 1998. De Kwartelkoning *Crex crex* in Drenthe: terug van weggeweest. Drentse Vogels 11: 11-20.
- van Dijk A.J., Boele A., Zoetebier D. & Meijer R. 1998. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 1996. Sovon-monitoringrapport 1998/07. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Erhart F. & Bekhuis J. 1998. Kwartelkoningen in de uiterwaarden. Nieuwe Wildernis 3: 4-7.
- Helmig F. 1999. Broedvogelkartering 1998 natte gebieden in het Westerkwartier (doeltype weidevogels). Rapport. Staatsbosbeheer Groningen/Drenthe, Assen.
- Hustings M.F.H., Kwak R.G.M., Opdam P.F.M. & Reijnen M.J.S.M. 1985. Vogelinventarisatie. Pudoc Wageningen, Vogelbescherming Zeist.
- Green R.E., Rocamorra G. & Schäffer N. 1997. Populations, ecology and threats to the Corncrake in Europe. Die Vogelwelt 118: 117-134.
- Koffijberg K. 1999. The status of the Corncrake *Crex crex* in The Netherlands. Proceedings 3rd International Corncrake Workshop, Hilpoltstein 1998. *In druk*.
- Koffijberg K. & van Dijk A.J. 1998. Opnieuw goed jaar voor Kwartelkoningen, SOVON-Nieuws 11 (3): 4.
- Koffijberg K., Jonker M. & Prak B.J. 1998. De Kwartelkoning in het Oldambt in 1996 en 1997. De Grauwe Gors 2: 40-45.
- van Scharenburg K., van 't Hoff J., Koks B. & van Klinken A. 1990. Akkervogels in Groningen. Rapport. Werkgroep Akkervogels Avifauna Groningen, Groningen.
- Voslamber B. 1989. De Kwartelkoning in het Oldambt: aantallen en biotoopkeuze. Limosa 62: 15-21.

Kees Koffijberg

Noordpad 52

6822 JJ Arnhem

tel. 026-4427985

e-mail kees.koffijberg@sovon.nl

(ill. Henk Gaasbeek)